

Łódź, dnia 11 grudnia 2023 r.

Dr hab. Arkadiusz Cudak prof. AEH
Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna
W Warszawie

Recenzja

**pracy doktorskiej Pana mgr Michała Tadeusza Najmana
pt.: „Prawna ochrona czci zmarłych w prawie polskim. Postulaty de
lege ferenda” przygotowanej pod kierunkiem promotora Pani dr hab.
Joanny Wyporskiej-Frankiewicz prof. UŁ**

Podstawa prawna sporządzenia recenzji.

Recenzja została sporządzona w związku z powołaniem przez Komisję Uniwersytetu Łódzkiego do spraw stopni naukowych w dyscyplinie nauki prawne w dniu 22 września 2023 r. do pełnienia funkcji recenzenta w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora nauk prawnych Pana mgr Michała Najmana.

Zgodnie z art. 187 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2023 r. poz. 742, ze zm.), recenzent ocenia, czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz dowodzi ogólnej wiedzy teoretycznej doktoranta w zakresie prawa, a także umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Ustawowe kryteria uzasadniające otrzymanie stopnia doktora można podzielić na formalne i merytoryczne. Kryteria formalne zostały określone w art. 186 ust. 1 P.s.w.n. Kryteria te są poza zakresem oceny dokonywanej przez recenzenta w przewodzie doktorskim, którego uwaga winna się koncentrować na ocenie rozprawy doktorskiej. Natomiast kryterium merytoryczne, uzasadniające nadanie stopnia doktora, dotyczy właśnie rozprawy doktorskiej. Przede wszystkim powinna ona stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, dowodzić ogólnej wiedzy

teoretycznej doktoranta w zakresie prawa, a także umiejętności prowadzenia samodzielnie pracy naukowej. Z perspektywy tych właśnie kryteriów zostanie oceniona rozprawa doktorska przedstawiona przez Pana mgr Michała Najmana.

Podstawa faktyczna recenzji

Recenzja sporządzona została na podstawie oceny rozprawy doktorskiej przedłożonej przez wnioskodawcę. Praca liczy 283 stron (822 przypisów), w tym spis treści oraz bibliografia (wraz z wykazem orzeczeń).

Teza rozprawy doktorskiej

Dla oceny rozprawy doktorskiej istotne znaczenie ma jej teza, bowiem wysiłek wkładany w przygotowanie rozprawy doktorskiej winien zmierzać w kierunku udowodnienia postawionej tezy lub weryfikacji trafności hipotezy badawczej. Przede wszystkim nowatorska i przekonująca teza świadczy o spełnieniu podstawowego kryterium dla oceny pracy doktorskiej – dowodzi zidentyfikowania problemu naukowego (nowego lub istniejącego) oraz przedstawia nowatorskie jego rozwiązanie.

Pan mgr Michał Najman nie wskazuje w swojej rozprawie doktorskiej tezy w sposób wyraźny. Jako problem badawczy, poruszony w recenzowanej pracy, wskazuje problematykę ochrony czci osób zmarłych.

Z kolei jako cel badawczy pracy autor określił „wykazanie, że ochrona czci osób zmarłych jest na tyle istotną kwestią społeczną politycznie-prawnie, że powinna zostać wprowadzona do polskiego porządku prawnego”. W celu urzeczywistnienia tych założeń badawczych w recenzowanej pracy zaproponowano środek prawny w postaci wprowadzenia do obrotu prawnego normy przyznającej osobom zmarłym dobra osobiste oraz wprowadzenie podstawy prawnej powództwa o ochronę dóbr osobistych osób zmarłych. Jednocześnie w rozprawie doktorskiej postuluje się wprowadzenie do systemu prawnego ochrony prawnej dóbr osobistych osób zmarłych. Proponowane rozwiązanie, zdaniem autora pracy, stanowić będzie podstawę prawną odpowiedzialności cywilnoprawnej, jak również karnej za naruszenie czci osoby zmarłej.

Lektura rozprawy doktorskiej dowodzi, że w toku badań Autor postawił i udowodnił szereg szczegółowych tez. Wprawdzie nie ma ich we wprowadzeniu do pracy. Pozwala to na stwierdzenie, że kluczowy dla oceny pracy doktorskiej aspekt, jakim jest postawienie i udowodnienie tezy (tez) lub hipotezy (hipotez) badawczych

został spełniony. Należałoby jedynie postulować, aby sformułowanie tych tez (hipotez) znalazło się wyraźniej w uwagach wstępnych, a nie jedynie w postaci dość ogólnie brzmiących zagadnień badawczych.

Wybór tematu rozprawy doktorskiej

Wybór tematu pracy należy uznać za trafny. Problematyka prawnej ochrony czci osób zmarłych nie jest uregulowana wprost w przepisach prawa cywilnego, czy też prawa karnego. Pomimo to można dostrzec starania judykatury, która z obowiązujących unormowań prawnych wyprowadza wnioski w zakresie ochrony czci zmarłych. Widoczne to było zwłaszcza w zakresie ochrony dóbr osobistych osób zmarłych. W rezultacie polska literatura przedmiotu, odnosząca się do problematyki analizowanej w recenzowanej rozprawie, nie jest zbyt obszerna. Szersze zainteresowania badawcze w tym zakresie prezentowane są w literaturze zachodniej w szczególności w piśmiennictwie nauki niemieckiej. Jak trafnie notuje Autor, badania prowadzone w polskiej doktrynie nad tym zagadnieniem nie są tak zaawansowane, jak w wielu innych krajach. Recenzowana praca po części zapełnia tę lukę. Poza tym problematyka będąca przedmiotem rozprawy rodzi wiele wątpliwości i niejasności, co zdecydowanie przemawia za prowadzeniem dotyczących ich rozważań. Wreszcie, co też zresztą Autor trafnie odnotowuje, znaczenie praktyczne tej problematyki sukcesywnie rośnie. Świadczą o tym chociażby bardzo medialne postępowania sądowe dotyczące ochrony czci osób zmarłych.

Zakres analizy w pracy

Zakres analizy zawartej w rozprawie doktorskiej wyznacza zawsze jej temat. Co do zasady analizowana praca jest zgodna z tematem.

Rozważania można podzielić na dwie części. W pierwszej przeanalizowano ochronę czci osób zmarłych na gruncie prawa cywilnego oraz prawa karnego. Niewątpliwie szkoda, że autor nie poszerzył tej analizy o aspekty wynikające z prawa administracyjnego. Powyższa analiza przeprowadzona została również w płaszczyźnie prawnoporównawczej.

Efektom tych rozważań były, zawarte w drugiej części pracy, propozycje *de lege ferenda* odnoszące się do tytułowej prawnej ochrony czci osób zmarłych w prawie polskim.

Struktura rozprawy doktorskiej

Struktura recenzowanej rozprawy jest co do zasady prawidłowa. Zastrzeżenia budzą jedynie tytuły rozdziału trzeciego i siódmego. Ten pierwszy ze wspomnianych rozdziałów zatytułowano „Karnoprosesowa ochrona osób zmarłych – uwagi procesowe”. Tymczasem cały rozdział został poświęcony przestępstwu skierowanemu przeciwko zwłokom ludzkim lub miejscu ich spoczynku. W kolejnym rozdziale zaś zajęto się przestępstwem zniesławienia osób zmarłych. Zatem tytuł rozdziału III nie jest adekwatny do jego treści.

Natomiast w rozdziale siódmym w istocie omówiono w nim dwa postulaty *de lege ferenda*, a mianowicie dotyczące konieczności wprowadzenia definicji legalnej osoby zmarłej oraz odnoszące się do statusu zwłok ludzkich. Zatem tytuł rozdziału: „Pojęcie osoby zmarłej – propozycje regulacji *de lege ferenda*”, odnosi się jedynie do pierwszej części rozważań, pomijając drugie zagadnienie.

Metodologia badań doktorskich

Autor nie zawarł w pracy fragmentu poświęconego przyjmowanej przez siebie metodologii badawczej i uzasadnienia tego wyboru. Lektura pracy dowodzi, że zasadnicze znaczenie ma metoda dogmatyczna. W pracy wykorzystano także metodę prawnoporównawczą. Trzeba podkreślić, że została ona wykorzystana prawidłowo. Nie pełni funkcji ornamentacyjnej, lecz ma istotne merytoryczne znaczenie. Wykorzystywana jest problemowo, w odniesieniu do bezpośrednio analizowanej materii, a nie w formie samodzielnego, autonomicznego rozdziału w pracy o ograniczonej użyteczności.

Ocena merytoryczna pracy doktorskiej

W pracy przeanalizowano obronę czci osób zmarłych. Autor wykazuje trafnie, że regulacja prawna w zakresie prawnej ochrony czci osób zmarłych jest niewystarczająca. W polskim porządku prawnym nie jest chroniona bezpośrednio lecz jedynie pośrednio, to jest poprzez ochronę kultu pamięci zmarłego, czyli przez naruszenie dóbr innych osób i tylko w prawie cywilnym. Szkoda, że doktorant nie odniósł się, chociażby skrótowo do bardzo obszernego i ciekawego orzecznictwa na tle problematyki ochrony kultu zmarłych, która została ukształtowana w wyniku wykładni istniejących regulacji prawnych. W tym zakresie jest zresztą bardzo obszerna

literatura przedmiotu nie tylko polskojęzyczna, ale także literatura zachodnia w tym w szczególności niemiecka.

Autor zdefiniował podstawowe pojęcie dla rozprawy doktorskiej, a mianowicie określenie czci. W tym zakresie „odwołał się”, cytując niemal dosłownie swój artykuł opublikowany na łamach czasopisma „Forum Prawnicze” z 2022, nr 5 (73). Szkoda, że doktorant pojęcie czci oparł niemal wyłącznie na koncepcji Roberta Posta, zaproponowanej w 1986 r. na kartach „California Law Review”. Określono również trafnie granice ochrony czci podmiotowe, temporalne oraz przedmiotowe.

Autor trafnie wykazał w swojej pracy brak regulacji prawnych w Polsce w zakresie ochrony czci osób zmarłych. Odrębnie przeanalizowano karnoprawną ochronę osób zmarłych oraz ich cywilnoprawną ochronę. Niewątpliwie zaletą tej części pracy jest przedstawienie ochrony czci osób zmarłych nie tylko na gruncie prawa polskiego ale również w innych systemach prawnych. Odniesiono się bowiem do regulacji prawnych przyjętych w 15 państwach europejskich, 12 azjatyckich oraz 11 państwach Ameryki Północnej i Południowej. Przy czym należy zwrócić na pewną niekonsekwencję w sposobie przedstawienia i prezentacji badań prawnoporównawczych. Nie zachowano bowiem wymaganej jednolitości redakcyjnej. W rozdziale trzecim, dotyczącym przestępstw przeciwko zwłokom ludzkim oraz miejscu ich spoczynku, analiza prawnoporównawcza wpleciona została w omówienie poszczególnych rodzajów przestępstw. Przytoczenie przepisów, obowiązujących w poszczególnych krajach zawarte zostało w załączniku do rozdziału trzeciego, który został umieszczony na końcu pracy przed bibliografią. Z kolei w rozdziale czwartym, poświęconemu zniesławieniu osób zmarłych analizę prawnoporównawczą zawarto w jednym z podrozdziałów zatytułowanym „Zniesławienie osób zmarłych w wybranych regulacjach prawnych”. Analiza ta polegała na przytoczeniu regulacji kodeksowej z 24 państw i krótkim omówieniu przyjętego w danym systemie prawnym rozwiązania. Z kolei w rozdziale piątym, odnoszącym się do ochrony czci osób zmarłych, analiza prawnoporównawcza, podobnie jak w rozdziale trzecim, miała charakter problemowy, dotyczący określonych kwestii. Zacytowanie stosownych unormowań zawartych w ustawodawstwie poszczególnych krajów miało miejsc w przypisach. Taki sposób zaprezentowania analizy prawnoporównawczej burzy jednolitość pracy. Właściwym sposobem przedstawienia tych badań miało miejsce w rozdziale piątym.

Nie można się zgodzić z Autorem, że w prawie polskim brak jest regulacji karnej ochrony zwłok ludzkich i miejsca pochówku. Wprost o tym stanowi art. 262 kodeksu

karnego, który penalizuje znieważenie oraz ograbienie zwłok ludzkich, prochów ludzkich lub miejsca pochówku zmarłych. W tym zakresie istnieje również obszerna literatura przedmiotu, nie wykorzystana w niniejszej pracy np. J. Hanc, O. Sitarz, *Ograbienie zwłok, grobu oraz innego miejsca spoczynku zmarłego (zakres współczesnej kryminalizacji i stopień punitivności w prawie polskim i niemieckojęzycznym)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2019, nr 3, s.25-68; K. Siwek, *Wykładnia znamienia "pogrzeb" na tle art. 195 § 2 k.k. jako przykład dopuszczalnego przełamania znaczenia językowego*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 9, s. 100-110; M. Mozgawa-Saj, *Przestępstwa znieważenia oraz ograbienia zwłok, grobu i miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 § 1 i 2 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 1, s. 16-41; J. Hanc, O. Sitarz, *Przestępstwo znieważenia zwłok (aspekty dogmatyczne i praktyczne)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2017, nr 2, s. 53-78; J. Barcik, Ł. Pilarz, *Wykorzystanie zwłok i szczątków ludzkich przez studentów do celów dydaktycznych a przestępstwo znieważenia zwłok z art. 262 § 1 k.k.*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2016, nr 4, s. 87-106.

Trzeba zwrócić uwagę, że część rozdziału trzeciego, a mianowicie ta umieszczona w podrozdziale 3 i 4, zatytułowanym „Uwarunkowania przedmiotu ochrony przestępstwa zbezczeszczenia zwłok” oraz „Podsumowanie”, została wcześniej opublikowana jako artykuł doktoranta w czasopiśmie „Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem”, 2021, nr 3, tom 13, pod tytułem „*Determinants of the Object of Protection of the Crime of Desecration of a Corpse and a Grave and Defamations of a Deceased Person*”. Przy czym w podsumowaniu tego całego rozdziału umieszczono podsumowanie artykułu. Pominięto zatem we wnioskach końcowych pierwszą część rozdziału.

Analiza stanu prawnego w zakresie ochrony czci osób zmarłych na gruncie prawa polskiego oraz systemów analizowanych wybranych państw doprowadziła Autora do sformułowania postulatów *de lege ferenda*. Pierwszy z nich dotyczy uregulowania pojęcia osoby zmarłej i jej praw. Drugi zaś odnosił się do statusu prawnego zwłok. Należy podkreślić, że pierwsza część rozdziału, dotycząca pojęcia osoby zmarłej stanowi przytoczenie *in extenso* artykułu Pana Michała Najmana pod tytułem „*Czym (a może kim?) jest osoba zmarła i o konieczności prawnego uregulowania statusu prawnego osób zmarłych – propozycja regulacji de lege ferenda*”, opublikowanego w „Rocznikach Nauk Prawnych” w 2020 r., nr 3, t. XXX, s. 117-134. Natomiast druga część rozdziału, odnosząca się do postulatów w zakresie

zwłok ludzkich jest kopią artykułu Pana Michała Najmana pt. *Status zwłok ludzkich w przypadku przyznania osobowości osobom zmarłym*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2022, nr 3, t. XXXII, s. 39-49.

Taki sposób wykorzystania swoich wcześniejszych publikacji powoduje brak jednolitości w całej rozprawie doktorskiej. Szczególnie jest to widoczne w rozdziale siódmym, który składa się z dwóch wcześniej opublikowanych artykułów. Rozdział nie ma wspólnego wstępu ani zakończenia. Wręcz przeciwnie, każda z tych dwóch części posiada odrębne wprowadzenie oraz podsumowanie, a nawet bibliografie. Ponadto w zupełnie inny sposób sformułowano postulaty *de lege ferenda*. W pierwszej części sformułowano propozycje konkretnego przepisu regulującego status osoby zmarłej wraz z komentarzem do proponowanych zmian. W drugiej zaś części, ogólnie omówiono propozycje statusu zwłok ludzkich. Nie wpływa to na spójność i jednolitość pracy doktorskiej.

Powtórne opublikowanie własnych wcześniej publikowanych artykułów, jako części pracy doktorskiej nie dyskwalifikuje rozprawy. Z niedozwolonym autoplgiatem mamy do czynienia wtedy gdyby nastąpiło powtórne opublikowanie fragmentów własnych, wcześniej opublikowanych utworów jako utworów nowych, bez podania o tym informacji (zob. J. Sieńczyło-Chlabicz, J. Banasiuk, *Pojęcie i istota autoplgiatu w twórczości naukowej*, „Państwo i Prawo”, 2012, nr 3, s. 12-13). W recenzowanej pracy jej autor podał informacje dotyczące wcześniejszej publikacji. Jednakże dla zachowania spójności i jednolitości rozważań należałoby dostosować materiał z opublikowanych artykułów, a nie *in extenso* włączać je w treść pracy.

Aspekty formalne i językowe rozprawy doktorskiej

Praca pod względem formalnym przygotowana została poprawnie, choć wykazuje też istotne usterki.

Przede wszystkim w pracy wykaz skrótów nie jest kompletny. Brak jest bowiem skrótów tytułów publikatorów, przytaczanych w pracy czy wszystkich aktów prawnych, wykorzystywanych przez autora.

Przypisy sformatowane zostały co do zasady prawidłowo. W niektórych przypisach brakuje miejsca i roku wydania (np. przypis 62 na s. 23), czy strony publikatora (np. przypis 475, s. 145). Czasami błędnie autor przytacza artykuł opublikowany w czasopiśmie, w sposób właściwy dla opracowania w monografii zbiorowej (np. przypis oznaczony jako * na s. 43, przypis oznaczony jako * na s. 196).

Język pracy jest klarowny, zrozumiały. Składnia i stylistyka są dobre. W pracy występują liczne literówki i błędy. Brak jest dokładnej korekty pracy. Przykładowo należy wskazać na literówki np. s. 20 „manizmowi”, s. 29 „donna”, s. 36 „z regulacji odnoszących się zwłok”, s. 47 „Ustawodawca” w przypadku Konstytucji powinno być „ustrojodawca”, s. 58 „Ossolińskich”, s. 81 „człowiek na służyc”, s. 150 „Jędrzejewsi”, s. 188 „Bark”, s. 204 „Smolensy”, s. 217 „z dani 24 lutego”.

Bardzo często brak jest spacji pomiędzy poszczególnymi wyrazami, co niezwykle utrudnia lekturę pracy, np. s. 3 „(wydanego”, s. 6 „rozumieniapojęcia”, s. 11 „ferenda(rozdział VII”, s. 17 „iżmożliwe”, s. 18 „aksjologicznych).Jednak”, s. 19 „. Z kolei”, s. 20 „Idea[bóstwa]”, s. 20 „.(...)”, s. 20 „tenexpressis”, s. 24 „[w:]A. Wąsek”, s. 27 „społecznychprzez”, s. 27 „zmarłych,a w razie”, s. 42 „1959,Nr”, s. 42. „2008,Nr”, s. 42 „2001,Nr”, s. 42 „1961,Nr”, s. 42 „Nr42”, s. 42 „2011,Nr”, s. 42 „2007,Nr”, s. 42 „2009,Nr”, s. 45 „Trybunałucześć”, s. 72 „*Niezależnestudianadprawem*”, s. 90 „pierwsze,popełnić”, s. 121 „*FilipacchiAssociates*”, s. 124 „Zniesławienie”, s. 136 „wHolandii”, s. 138 „.Sąd”, s. 143 „KoukiHirota”, s. 143 „SadaoSaburiego”, s. 143 „czcigodnyHirota”, s. 144 „ShosetsuMikkoku”, s. 143 „ShozoKosakai”, s. 144, „.Najbardziej”, s. 164 „SNz”, s. 165 „jestw”, s. 197 „Skorupski*Possibility*”, s. 204 Belliottiz”.

W pracy występują też powtórzenia np. s. 101 „...nie przystających do danego stanowiska. Stanowisko to...”

Jak już wcześniej wspomniano, w pracę wkomponowano trzy artykuły wcześniej opublikowane przez Pana mgr Michała Najmana. Ponieważ wprowadzono te opracowania *in extenso*, bez przeróbek redakcyjnych, zburzyło to nieco harmonię pracy, które poprzez ten zabieg nie jest jednolita.

Bibliografia rozprawy doktorskiej

Autor bibliografię umieścił na końcu pracy. Jednocześnie po zakończeniu każdego rozdziału, a nawet w rozdziale VII, po jego połowie, umieścił bibliografię dotyczącą tej części pracy. Wydaje się, że zabieg ten jest zbędny. Wystarczające jest zamieszczenie bibliografii na końcu pracy.

Bibliografia końcowa jest wyczerpująca i obszerna. Zawiera wykaz 346 opracowań. W dużej części posłużono się literaturą zagraniczną, głównie angielskojęzyczną.

Ponadto, praca zawiera wykaz orzeczeń, który jednak jest chaotyczny. Nie wiadomo, czy była jakaś merytoryczna metoda przyjęta dla uporządkowania powoływanych orzeczeń (np. chronologiczna), a przynajmniej nie jest ona jasna dla czytelnika, a kolejność orzeczeń wydaje się przypadkowa. Dominują też orzeczenia sprzed kilkunastu i więcej lat.

Wnioski końcowe

W świetle przeprowadzonej analizy i oceny rozprawy doktorskiej Pana mgr Michała Tadeusza Najmana, w kontekście przewidzianych prawem kryteriów wymagających spełnienia dla uzyskania stopnia naukowego doktora, należy stwierdzić, że kryteria te zostały spełnione. Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie kilku ważnych problemów naukowych powstających na tle ochrony czci osób zmarłych w prawie polskim. Ponadto, analiza zawarta w pracy dowodzi pogłębionej ogólnej wiedzy teoretycznej Doktoranta w zakresie nauk prawnych, a także umiejętności prowadzenia samodzielnie pracy naukowej (analizy prawniczej). Praca jest wartościowa, ciekawa, na wysokim poziomie merytorycznym. Zasluguje na publikację.

Podsumowując, recenzowana praca spełnia wszystkie kryteria właściwe dla rozpraw doktorskich, przewidzianych w art. 187 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, co uzasadnia postawienie wniosku o przyjęcie rozprawy doktorskiej, dopuszczenie jej do publicznej obrony i kontynuowanie czynności w ramach przewodu doktorskiego Pana mgr Michała Tadeusza Najmana.

Dr. hab. Arkadiusz Cudak prof. AEH